

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

- Onze slaap verloopt in stadia volgens een karakteristieke opeenvolging die gevisualiseerd kan worden op basis van het electro-encefalogram en via een hypnogram overzichtelijk kan voorgesteld worden. In elke fase van de slaap zijn dromen kwalitatief anders.

Tot zover de wetenschappelijke kern waar- rond een fantastisch verhaal wordt gewe- ven. De fantasie van de auteur is indrukwek- kend; hij illustreert wat Ogden beschrijft: hij is in staat om ondroombare dromen of afgebroken dromen voort te zetten.

En nu de fictie:

De twee hoofdpersonages, Caroline Klein en haar zoon Jacques, beiden wetenschap- pers, hebben zich als missie gesteld om zich in de droom te verdiepen en worden bege- leid door andere wetenschappers, journalis- ten, filmmakers en zieners uit een bijna verdwenen Maleisische volksstam, de Senoi. Volgens hen bestaat er een zesde stadium voorbij de paradoxale slaap (of rem-slaap), dat kunstmatig geforceerd kan worden en waarbij men in de buurt komt van het Nir- vana en de grens met de dood. Experimen- ten om deze toestand bij dieren en proef- personen op te wekken, zijn gevaarlijk en kunnen slecht aflopen. Caroline Klein noemt dit zesde slaapstadium de *Somnus incognitus*, de slaap die gekenmerkt wordt door epsilongolven op het electro-encefalo- gram en een extreme vertraging van hart- slag en ademhaling. Wie dit stadium bereikt, is in staat de neuronale processen te visualiseren en kan door het eigen verle- den en de toekomst reizen. Het boek is niet zozeer psychoanalytisch geïnspireerd, wel wordt verwezen naar het onbewuste. Vooral de neurobiologie en het beeldvormend onderzoek is voor de auteur fascinerend: wie weet wordt het binnenkort wel mogelijk om een droom op grond van de hersenacti- viteit die via een computer verwerkt wordt, als beeld objectief weer te geven?

Ik ben vooral onder de indruk van de crea- tieve verbeeldingskracht van de roman- schrijver. Over de roman zelf ben ik minder enthousiast: soms was ik geboeid, dan weer

vond ik stukken langdradig, vervelend, oppervlakkig of slaapverwekkend. Het bruist van de verbeelding, maar dit gaat ten koste van diepgang. Het boek zal ongetwij- feld goed verkocht worden, maar behoort volgens mij niet tot de grote literatuur. Wel spannend om af te wachten wat het droom- onderzoek voor ons nog in petto heeft. Het boek leest gemakkelijk, geen moeilijk Frans. Voordat we deze fantastische roman naar het rijk van de speculatie verwijzen: de auteur doet denken aan Jules Verne die onmogelijke ontdekkingsreizen beschreef die nu tot de gewone werkelijkheid beho- ren. Een reis naar de maan is nu al een his- torisch gegeven. In deze roman gaat het niet over astronauten, wel over oneironauten: onderzoekers die zich onderdompelen in de droomervaring en er van alles willen over weten. Is dit niet het werk van de psycho- analyse bij uitstek?

Het vrije denken...?

Bespreking van

.....
 Matt Feytche & Daniel Pick (2016).
Psychoanalysis in the age of totalitarianism.
 Londen: Routledge. ISBN 978 1 13879 388 0;
 288 pp, £ 31,99

.....
 CHRISTINE FRANCKX
 .....

Psychoanalysis in the age of totalitarianism beoogt, zoals de auteurs toelichten, de *two-way traffic* tussen psychoanalytische gedachten en totalitarisme te onderzoeken en beschrijven. Het is een interessante, doch, zoals blijkt, ook bijzonder moeilijke dialoog geworden. Verschillende hoofdstukken zijn bewerkte bijdragen van een Londens congres onder dezelfde titel, in 2012. Het vrije denken waarvoor psychoanalyse staat valt niet te rijmen met totalitaire politieke omstandig- heden, maar in welke mate is de psychoana- lyse zélf vervormd geraakt wanneer ze pro-

beert stand te houden in dergelijke regimes? Een erg actuele vraag, in ons huidige westers politieke klimaat waarbij de rechtse stem meer klinkt en met haar ook steeds meer de eis van normativiteit. De auteurs belichten verschillende aspecten van totalitaire regimes, en steeds met de psychoanalytische focus in het vizier. Dit is niet altijd even geslaagd: het lijkt wel of het psychoanalytische (voornamelijk theoretische) onderdeel over het in stand houden van totalitaire regimes een verplicht nummer is in deze bundeling. Op zich is dit een erg intrigerend en boeiend gegeven, en vaak overtuigen de auteurs in het beschrijven van de bijzondere psychoanalytische ontwikkeling onder een totalitair regime, maar het geheel doet wat verkrampt aan. Het werk heeft een grote waarde vanwege de brede horizon die bestreken wordt, gaande van nazisme over communisme en de Koude Oorlog met de rol van de Amerikaanse inlichtingendienst, de Oost-Europese gebeurtenissen achter het IJzeren Gordijn tot Zuid-Amerikaanse dictaturen en koloniale machtsverhoudingen, hoewel fascisme in dit alles een dominante, soms dwingende, plaats inneemt. De filosofische theoretisering van Hannah Arendt wordt veelvuldig aangesproken, met name in haar anti-analytische perspectief; interessant is in dit verband de vergelijking tussen de manier waarop Anna Freud en Hannah Arendt de effecten van het nazisme bespreken. Elisabeth Young-Bruehl schreef over beide dames een lijvige biografie, wat de gelegenheid geeft enerzijds de innerlijke emigrant bij Arendt en anderzijds het morele en politieke ego bij Anna Freud te bespreken. Zoals bekend was voor Arendt de stille meegaandheid van de gewone mensen in het Kwaad schadelijker dan de openlijke brutaliteit van het machthebbend moordend fascistisch geweld. Het nazisme probeerde de psychoanalyse van de kaart te vegen, en aandacht wordt in dit werk geschonken aan de inbreng van Alexander Mitscherlich die de psychoanalyse opnieuw kon introduceren in het

post-nazi-Duitsland. Voor hem lag de onmogelijkheid tot rouwen bij de Duitsers niet zozeer in het feit dat er miljoenen onschuldigen vermoord zijn geweest onder het fascistisch bewind, maar eerder het gegeven dat Hitler verafgood en democratisch verkozen is geweest door hun voorouders. De complexiteit van het boek weerspiegelt de moeilijkheid om het begrip 'totalitarisme' op een psychoanalytische manier te vatten. De bijdrage van Michael Rustin *The totalitarian unconscious* geeft het meest duidelijk een inzicht in de psychische mechanismen, overdracht en tegenoverdracht naast projectieve identificatie, ontkenning en splinging, die de dynamiek van een totalitaire samenleving kenmerken en aanleiding gaven tot haar ontstaan. Wanneer een samenleving uiteenvalt in 'wij' en 'zij' met idealisatie van de eerste groep (Arische ras, communisten, Amerikaanse bevolking, ...) en verafschuwing van de tweede (aristocratie, Joden, bourgeoisie, subversievelingen), ligt de weg open naar genadeloze verdelging van bevolkingsgroepen zonder zelf-reflectief bewustzijn en dit alles ten dienste van het hogere ideaal dat door de heersende klasse werd voorgehouden. Het meest indrukwekkende en beklijvende voorbeeld van de psychische gevolgen van terreur en totalitarisme wordt mijns inziens geleverd in de persoonlijke getuigenis in het voorwoord door Catalina Bronstein, Argentijnse emigrante in Londen en op dit ogenblik *president elect* van de British Psychoanalytic Society. Ze beschrijft op een pakkende wijze hoe het maatschappelijk gegeven van de 'verdwenen' personen in Buenos Aires, naaste collega's, kritische journalisten, vrienden enzovoorts, de psychiatrische en psychoanalytische praktijk binnendrong en een onuitgesproken akkoord van ontkenning en derhalve verzwaring veroorzaakte met patiënten/analytanten. Zo werd het onmogelijk een psychotisch-paranoïde toestand te onderscheiden van een op realiteit gebaseerde achtervolgingsangst, aangezien de hulpverleners zelf onder de invloed van achtervolging leefden.

Verder in het boek wordt kritisch nagedacht over het feit dat ten tijde van de Zuid-Amerikaanse dictaturen de psychoanalyse er gefloreerd heeft. Had dit te maken met het feit dat de sociale groep die gebruikmaakte van analytische behandelingen, buiten beeld bleef door het regime, of juist het regime inspireerde?

Indrukwekkend zijn de bijdragen die handelen over de instrumentalisatie van analytische concepten, onder leiding van analytici, in het heropvoeden van ‹verdwaalde› individuen, zowel in de Verenigde Staten als in de Oost-Europese staten, of ook ten dienste van het behoud van een koloniaal evenwicht tussen overheersers en onderdrukten. De beschrijving van de Amerikaanse angst voor het rode gevaar met de gekende heksenjacht als gevolg wordt geschetst vanuit de wortels hiervan in de angst van de uit Duitsland voor het toenemende fascisme gevluchte emigranten. Deze kregen snel een toonaangevende en leidende plaats in de psychiatrische ziekenhuizen en psychoanalytische instituten. De auteurs verwoorden eveneens de hypothese dat de Amerikaanse psychoanalyse zich bij voorkeur egopsychologisch oriënteerde met nadruk op afweermechanismen ter bescherming van een fragiel ego vanuit deze post-nazi instelling, in tegenstelling tot de Franse psychoanalyse die dichterbij de driftleer bleef en sterk filosofisch geïnspireerd bleef. De Franse revolutie had immers eerder in Frankrijk een storm van emancipatie en bevrijdend denken mogelijk gemaakt.

Ontluisterend is tevens hoe de gehechtheidstheorie van Bowlby met haar nadruk op een veilige moeder-kindband als voorwaarde voor een optimale ontwikkeling gebruikt werd als model voor de relatie tussen kolonist en gekoloniseerde. Het is in dergelijke uiteenzettingen dat er mijns inziens geweld wordt gedaan aan de authentieke betekenis van de analytische theorie en een verdachtmaking van haar bewuste manipulatie door analytici voor minder nobele doeleinden. Maar, niets menselijks is uiteraard bestand tegen kwalijke invloe-

den. Zo blijft de belangrijkste les uit dit werk het feit dat onder totalitair bewind een zekere mate van ontkenning en verblinding soms de enige manier is om psychisch te overleven en hernieuwde krachten te ontplooien wanneer de wind weer uit een gezonde en constructieve richting waait.

Ernst Lossa: een onbekende broer van Anne Frank

Bespreking van

Erik Thys (2015). *Psychogenocide — Psychiatrie, kunst en massamoord onder de nazi's*. Berchem: Epo. ISBN 978 94 6267 047 1, 319 pp., € 24,50

MARK KINET

Afgezien van enkele korte vermeldingen komt de psychoanalyse in dit boek nergens ter sprake. Slechts even wordt terloops gesproken over het Joodse vergif dat Freuds werk zou bevatten, reden waarom het in 1933 naast vele andere wereldliteratuur in een boekverbranding terecht kwam (p. 234). Toch verdient deze publicatie van psychiater, kunstenaar en musicus Erik Thys mijns inziens een bespreking in dit tijdschrift. Ze beschrijft immers beklijvend een historisch gegeven dat absoluut onvoldoende wordt gekend en erkend en dat door de auteur voor het eerst van een eigen naam wordt voorzien: psychogenocide. Ze vertelt aan de hand van een schat aan documenten en beeldmateriaal het aangrijpende verhaal van een moedwillige en georganiseerde massamoord op psychiatrische patiënten, mensen met diverse verstandelijke beperkingen en op kunstenaars en hun werk. Deze was geïnspireerd door in die tijd schijnbaar wetenschappelijk gefundeerde degeneratieve opvattingen onder andere over psychopathologie, de frenologie van